

2. Жукова Ю.М., Петровская Л.А., Растянников П.В. Диагностика и развитие компетентности в общении. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 104с.
3. Емельянов Ю.А. Обучение общению в учебно-тренировочной группе / Психологический журнал. – 1987. – Т.8. – №2. – С.81-87.
4. Корниязка О.Н. Психология коммуникативной культуры школьника. Монография. – К.: Міленіум, 2006. – 336с.
5. Лисина М.И. Общение, личность и психика ребенка. – М.: Ин-т практической психологии, 1997. – 159с.
6. Максименко С.Д., Забродський М.М. Технологія спілкування (комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування). – К.: ГЛАВНИК, 2005.
7. Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг. – М.: Из-во МГУ, 1989. – 216с.
8. Поливанова К.Н. Психологическое содержание подросткового возраста / Вопросы психологии. – №1.
9. Почебут Л.Г. Межкультурная коммуникативная компетентность как выражение человеческих отношений. – Психологический журнал, 213. – Т.34. – №4. – С. 5-15.
10. Сидоренко О.В. Тренинг коммуникативной компетентности в деловом взаимодействии. – СПб.: Речь, 2003. – 208с.

В работе рассматриваются современные взгляды отечественных психологов на проблему коммуникативной компетенции школьного психолога. Выделены основные трудности и перспективные направления в его работе с трудновоспитуемыми подростками.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, коммуникативная деятельность, трудновоспитуемый подросток, трансформация коммуникативной деятельности.

Драніщева Е.І., Драніщев Г.В.

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА В ЗАСВОЄННІ ВАЖКОВИХОВУВАНИМИ ПІДЛІТКАМИ ПОНЯТТЯ «ПРАВА ОСОБИСТОСТІ»

Актуальні проблеми профілактики правопорушень підлітків розглянуті з позиції теорії відношень В.М.Мясищева. Показана роль комунікативної компетенції шкільного психолога в його роботі з важковиховуваними підлітками. Ключові слова: комунікативна компетенція, важковиховувані підлітки, права особистості, шкільний психолог, профілактика правопорушень.

Запропонований матеріал подається в світлі теорії відношень лєнінградського психолога В.М. Мясищева, 160-річчя якого в цьому році відзначають

психологічні заклади і психологи країн колишнього СНГ. В.М. Мясіщев – автор теорії відношень особистості, яка хоч і була створена в 20-х–30-х роках минулого століття, але до нинішнього часу не втратила своєї новизни, а сьогодні переживає спалах популярності.

Феномен масового корупційного середовища, так чи інакше характерний для більшості країн СНГ, зокрема й для України, Е. Дюркгейм свого часу називав «соціальною анемією» [4].

«Подолати «анемію» можливо, – відзначає ленінградський психолог Д.С. Безносів, – якщо відновити ціннісну систему, тобто суспільну мораль, і нормативну систему, тобто нормальні, а не деформовані правові стосунки. Вивчення ставлення особистості до права, основане на теорії і методології В.М. Мясіщева дасть можливість отримати різноманітну палітру варіантів нормального й аномального (деформованого) ставлення до права різних категорій людей в нашому суспільстві» [1].

Через зростання злочинності в останній час активізувалося вивчення проблеми ставлення до права і правової свідомості – проблеми, до якої все більше зростає інтерес в суспільному житті громадян.

Важливою, хоч на перший погляд і непомітною, ланкою в цій проблемі, є робота шкільного психолога з підлітками. Зокрема, з тими, хто непокоїть педагогів своєю схильністю до таких порушень порядку і громадської дисципліни, які межують із правопорушеннями. Таку роботу (профілактичну) шкільного психолога з важким підлітком як правило подають, а точніше – описують, як виховну роботу, що проводиться за критеріями «добре – погано» і включає детальний аналіз морального аспекту вчинків, ситуації чи поведінки важковихованого підлітка.

Однак, але часто не враховується, чи враховується поверхнево, дуже важливий аспект, який обов'язково потрібно зауважувати в процесі роботи з профілактики правопорушень неповнолітніх. Коли йдеться про правове виховання, то частіше працівники системи освіти – педагоги і психологи – говорять підліткам, що необхідно дотримуватися букви закону, дотримуватися норм. Тобто, йдеться тільки про дотримання вимог закону. А правова свідомість підлітка не зміниться, якщо він не розумітиме внутрішній зміст правових норм, якщо в його свідомості ці норми не будуть зв'язані з його життєвим досвідом, обставинами життя.

Багато в чому результати роботи психолога з підлітком визначатиме якість комунікації між цим двома людьми, Так як і в цьому випадку, в численних найрізноманітніших ситуаціях результат спілкування визначається якістю зв'язків між людьми, якістю комунікації; від того, наскільки їхня комунікативна компетентність буде сучасною і відповідатиме запитам сьогодення, залежить якість відповіді на все складніші виклики нашого часу.

Принцип мінливості і розвитку особистості, що відкриває можливості і шляхи до цілеспрямованої перебудови, є значущим методологічним принципом психологічного дослідження особистості. Він допомагає не лише краще зрозуміти появу тих чи інших особливостей конкретної особистості, але й виявити

можливості зміни її внутрішньої позиції, відшукати можливі шляхи зміни її негативних якостей.

Дослідження особистості неминуче приводить до аналізу її ставлень. Як відомо, ставлення людини формується на основі взаємодії об'єктивних і суб'єктивних чинників. Так, об'єктивуючись у діяльності і формуючись у ній під впливом зовнішнього середовища, ставлення завжди виступає мотиваційним компонентом, обумовленим рівнем морально-психологічного розвитку особистості. Таким чином визнання єдності внутрішнього і зовнішнього, суб'єктивного й об'єктивного є, на думку В.М. Мясичева, необхідною умовою правильного змістовного дослідження особистості.

Вивчаючи особистість, обов'язково необхідно враховувати її багатогранність у зв'язку з різноманітністю її ставлень. Виходячи з зазначеного, особливо актуальним є питання необхідності розгляду будь-яких форм проявів психічної діяльності і людських стосунків в органічному зв'язку з їх конкретним соціальним змістом.

Ми згодні з думкою В.М. Мясичева про те, що одним із недоліків психологічних досліджень людини є вивчення процесів психологічної діяльності і психологічних утворень без достатнього зв'язку зі змістом психічної діяльності. Зазначений автор вважає, що розгляд психічного процесу у зв'язку з його предметом і обставинами, що його обумовили, є основою змістовного дослідження. Структура, характер і міра активності психічного процесу залежать від ставлень людини, від міри значимості цього процесу для людини. Скільки для підлітків характерні категоричність висловлювань і суджень, бажання визнання і позитивної оцінки оточуючих і, поряд із цим показна незалежність і бравада, боротьба з визнаними авторитетами, процес формування усвідомлення ними своїх прав інтенсивніший, ніж в інші періоди життя, піддається небезпеці негативних впливів і сприйняття поглядів молодіжних криміналізованих угруповань.

Прояв грубості і безцеремонності стосовно інших людей (що часто приводить до скоєння антисуспільних вчинків) поєднується у підлітків із неймовірною власною вразливістю, оптимізмом стосовно себе і своїх взаємин з оточуючими. Саме серед подібних особливостей можна шукати і знаходити основу й можливості формування у представників цього віку базових основ характеру, зокрема ставлення до закону, до своїх прав і обов'язків. Багато дослідників вважає підлітковий вік найвразливішим для виникнення різноманітних порушень, але разом із тим – найсприятливішим для оволодіння нормами взаємостосунків з іншими людьми.

У вітчизняній психології досить глибоко розроблена проблема ціннісного ставлення до моральних норм як чинник розвитку саморегуляції поведінки школярів.

Що стосується проблеми усвідомлення підлітками своїх прав, то можна вважати, що дослідження цієї проблеми, що проводяться в наш час, дозволять виявити суттєві вікові відмінності в якісних і кількісних аспектах структури і змісту відомих дітям і підліткам їхніх прав.

Якщо б ми вирішили охарактеризувати ставлення підлітка, то аналіз змісту його уявлення про те, що таке права людини, був би досить інформаційною характеристикою деяких його ставлень.

В основі питання, що цікавить шкільного психолога, лежатиме зміст поняття «права людини» – те, що під цим розуміє опитуваний, – але цей зміст, його уявлення про права, нероздільно зв'язане зі ставленням: з тим як підліток ставиться до цього поняття, а це складається з його ставлення до складових цього поняття.

Наприклад, якщо він сприймає права як свою – своєрідну – власність, то його ставлення до цього поняття проходить через переживання почуття власності. У переживанні почуття власності можуть бути різні відтінки: і позитивні (задоволення, спокійна впевненість у собі, своїй правоті і т.ін.) і негативні (переживання у зв'язку з почуттям власності почуття відповідальності, що турбує підлітка, почуття невпевненості, більше зв'язане з невротичним станом особистості і тощо.

Переживання своїх прав як чогось приємного може бути й позитивним (виникає й укріплюється почуття самоствердження, людина відчуває себе впевненішою, змінюється й уявлення про свої можливості – вони зростають і т.д.) і, як не дивно може здатися на перший погляд, моменти негативні (в осіб з підвищеним рівнем тривожності – невпевненість і страх залишитися без прав; невдоволення об'ємом прав чи мірою оволодіння цими правами, задрість при порівнянні з іншими варіантами правових ситуацій у інших людей і т.ін.).

Таким чином зміст поняття «права людини» можна уявити як суму ставлень до складових (їх може бути одне чи кілька) цього поняття.

Ці ставлення, якщо їх виокремити і вивчити, допоможуть уявити особистість через одну, але важливу її грань – ставлення до права.

Загальне ставлення особистості до права складається з різних складників ставлень. Кожне з цих ставлень акумулює в собі своєрідність життєвого досвіду людини, особливості сприйняття нею різних явищ навколишнього світу. Наприклад, невіра в можливість реалізації прав людини в повсякденному житті, що виникла через неуспішність зусиль при вирішенні значимих життєвих питань, коли підліток був твердо переконаний у свої правоті, але не зміг досягти позитивного вирішення своєї проблеми.

Ставлення до права і ставлення до прав людини є однією з громадянських надзвичайно важливих для всього конгломерату рис особистості. Державні правові норми і норми суспільної моралі є каркасом вимог і очікувань суспільства і держави певної поведінки особистості, це своєрідна модель, з якою поєднується кожна людина (якщо, звичайно, вона живе не на безлюдному острові). Торкаючись теми ставлень особистості в бесіді з учнем, психолог має розуміти необхідність розведення і розмежування ставлення до права і ставлення до прав людини. Поняття «право» об'ємніше, ширше, в нього входить, окрім різних інших складових, сукупність різних прав особистості (економічні права, політичні тощо). Воно охоплює все правове поле. І ставлення особистості до

права тому теж є сукупним, може бути своєрідною загальною характеристикою особистості.

Поняття «права людини» вужче. Одним із актуальних питань для незалежної України, яка нині переживає складний період кардинальних перетворень, є питання формування самосвідомості громадян як особистостей, котрі усвідомлюють свої права і свободи, вміють їх використовувати в реальному житті і відстоювати права за умови їх порушення. Для сучасного стану суспільства характерна криміногенна обстановка, порушення прав громадян і неможливість реалізувати на практиці свої права – як ті, що декларуються Конституцією, так і природні права людини, проголошені Конвенцією про права дитини. В цій ситуації особливого значення набувають психологічні методи надання допомоги в формуванні правової свідомості нового покоління. Визначаючи поетапні цілі вирішення цих питань, ми вважаємо за можливе обрати методологічним орієнтиром, що дозволяє теоретично і методично вивчати ставлення підлітків і молоді до прав і свобод, зокрема до поняття «права особистості», вищевикладену теорію відношень Мясищева, достатньо апробовану за кілька десятиліть її існування і позитивно оцінену як дослідниками-теоретиками, так і психологами-практиками.

Тому сьогодні особливо важливі дослідження шкільним психологом питання про те, як розуміють, який зміст вкладають підлітки у поняття «права людини».

Спільне дослідження шкільним психологом і важковиховуваним підлітком поняття «права людини» (що проводиться в процесі бесіди) дозволить визначити, який зміст вкладає підліток, яка психологічна реальність стоїть за сприйняттям ним чи застосуванням поняття «права людини». Безумовно, у відповідності з самою природою унікальності особистості людини такий зміст у різних індивідів відрізнятиметься. «Розпізнавання відмінностей» у різних людей дозволяє розкрити картину різноманітності варіантів змісту обговорюваного поняття, охарактеризувати його.

Отже перше завдання у бесіді шкільного психолога з важким підлітком – виявлення змісту поняття «права людини» у підлітків, фіксація відмінностей і перша приблизна класифікація видів (або типів) змісту за найбільш значущими показниками.

Можна передбачити, що інформативним буде вивчення шкільним психологом такого параметра правосвідомості важковиховуваного підлітка як об'єм змісту поняття «права людини» у підлітків. Вивчення об'єму може дати уявлення про відмінності за параметрами величини (більше – менше), широти (ширше – вужче), глибини (глибоке – поверхневе). В процесі його вивчення можна виділити ще якісь інші інформаційні показники, які доповнять характеристику особистості підлітка. Наприклад, можливо, що якимось визначаться цінні риси особистості, що стосуються конструктивних творчих проявів. Такі прояви психологи досліджують у контексті вивчення здібностей і обдарованості як окрему психологічну проблему. Тому було б надзвичайно цінним і продуктивним, якщо б вивчаючи характеристики правового поля важковиховуваного

школяра, психолог зміг виокремити ті складові поняття «права людини», що несуть у собі творчий потенціал, який можна розвивати, визначаючи оптимальні шляхи цього процесу.

Таким чином, другим завданням може бути виявлення шкільним психологом об'єму змісту поняття «права людини» у важковиховуваного підлітка. Ми передбачаємо, що зіставлення особливостей змісту поняття «права особистості» в окремого індивіда (в нашому випадку у школяра, з яким розмовляє психолог) з детальним вивченням історії життя і розвитку цього індивіда може дати дані стосовно залежності певних видів особливостей цього поняття від різних варіантів і обставин життєвого шляху і впливу оточуючих осіб на підлітка.

Ми говоримо про людину як про соціально-історичний утвір, що ввібрав у себе, за висловлюванням В.М. Мясичева, всі суспільні умови і впливи конкретної історії його розвитку, прояви якого обумовлені і можуть бути зрозумілі лише на основі цієї історії.

Цей же автор відзначав, що професійні спроби проникнути в індивідуально-неповторну своєрідність тієї чи іншої особистості як тестові, так і об'єктивні психофізіологічні методика є лише доповненням до методу психобіографії, аналізу чи спостереження.

Аналізуючи питання добору методик і прийомів дослідження ставлення особистості ми згодні з ак. О.О. Бодальовим, котрий, як і автор теорії відношень, підкреслює пріоритетне значення у вивченні особистості майстерності психолога у використанні ним біографічного і соціально-клінічного обстеження, а також в умілому застосуванні методу спостереження за поведінкою особистості.

Отже, третє завдання, що стоїть перед шкільним психологом – пошук і відбір дієвих, адекватних поставленій задачі (вплив на правову свідомість важковиховуваного підлітка) методичних прийомів, а також пошук взаємозв'язків між різними чинниками життєвого шляху підлітка і особливостями змісту його розуміння поняття «права людини».

Безумовно, це важке завдання. Деформація правосвідомості, що відбувалася десятиліттями, глибоко вкорінена зневага влади і держави до прав і свобод громадян, повна номінальність цих свобод створюють складну ситуацію незахищеності індивіда, його невпевненості у передбачуваність дій влади.

Немає сумніву, що зараз прийшов час розгортання психологічного аспекту вивчення проблеми права і, зокрема, однієї з основних ланок – розкриття на новому рівні поняття «права людини».

Дослідник проблеми комунікативної компетенції Л.Н. Булигіна [3], спираючись на роботи Д.А. Архарової, М.Т. Баранова, Г.Б. Вершиніної, Т.А. Долиніної, Т.А. Лодигенської, М.Р. Львова, Н.А. Пльонкіна та інших дослідників визначила результат комунікативної компетенції як розвиток комунікативних умінь:

1. вміння висловлювати свою думку в усній і письмовій формі рідною мовою, усвідомлено, граматично вірно, використовуючи різні джерела інформації;
2. самовизначатися в соціумі, в групі, в міжособистісних стосунках;
3. розуміти цінності свого й чужого життя в комунікації при вирішенні конкретних проблем;
4. співпрацювати, володіти собою, передбачати наслідки своїх мовленнєвих дій, володіти основними методами вирішення і запобігання конфліктних ситуацій.

Ми повністю згодні з вищезазначеним автором і вважаємо надзвичайно актуальним залучення до вирішення вказаних проблем ідей Виготського до джерела психічного розвитку, про те, що це джерело не всередині дитини, а в її стосунках із оточуючими дорослими, які не перебудовують її природу і не протистоять їй. Це органічно необхідна умова розвитку [3].

Особливості комунікативної методики складеної і апробованої Булігіною [2] в ході реалізації умов формування і розвитку комунікативної компетентності учнів застосовувалися нею в роботі зі шкільним колективом класу, групи. Але ми вважаємо, що змістовні ідеї і їхнє адекватне втілення – в розроблених зазначених автором прийомів дозволяють використовувати їх у роботі з важковиховуваними підлітками і підлітками-правопорушниками.

Проаналізовані вище роботи останніх років українських і російських психологів-дослідників підтверджують висловлене нами на початку статті передбачення стосовно:

1) змін щодо збільшення ролі мас-медіа в житті суспільства і, відповідно, збільшення питомої ваги і впливу на всі, чи майже всі, аспекти суспільного життя, зокрема життя підлітків і молоді;

2) змін у одному з найзначніших аспектів життя молоді й підлітків – на інший рівень вийшов доступ до можливостей проведення вільного часу – насамперед у випадку відсутності грошових витрат; з можливістю вибору миттєвого переміщення в місце молодіжного і підліткового відпочинку;

3) усі зазначені зміни неминуче стосуватимуться і важковиховуваних підлітків та підлітків схильних до здійснення антисуспільних вчинків, оскільки – і це найважливіше – по-перше, Інтернет в багато разів збільшить їхню можливість спілкуватися з ровесниками; по-друге, Інтернет допоможе цим підліткам легко вийти на знайомство з тією категорією молоді, в якій аналогічні антисоціальні інтереси і звички, чим імпонуватиме «нашим підліткам»; по-третє, нові тенденції об'єднання молоді й підлітків у величезні багатотисячні угруповання, натовпи, мабуть, імпонуватимуть важковиховуваним підліткам (неавторитетних серед ровесників, яких не приймає класний колектив) і допоможуть їм знайти своє місце у дружньому для них колективі.

Шкільний психолог має добре орієнтуватися в нових тенденціях, у нових можливостях проведення вільного часу підлітками з асоціальною спрямованістю особистості і розуміти значення необхідності сформованості високого рівня

комунікативної компетентності в його роботі в нових складних умовах сьогоденної реальності.

Література

1. Безносов Д.С. Социально-психологический анализ отношений личности к праву / Психологический журнал, 2013. – Т.34. – №4. – С. 36-46.
2. Булыгина Л.Н. О формировании коммуникативной компетентности школьников / Вопросы психологии, 2010. – С. 149-151.
3. Выготский Л.С. Детская психология. Избр. Психол. Тр.: В 6т. – М.: Педагогика, 1984 – 1989.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. – М.: КАНОН, 1996. – С. 361-403.
5. Мясищев В.Н. Структура личности и отношение человека к деятельности / Психология личности. – Тексты под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер, А.А. Пузыря. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982.

Актуальные проблемы профилактики правонарушений подростков рассмотрены с позиции теории отношений В.Н.Мясищева. Показана роль коммуникативной компетенции школьного психолога в его работе с трудновоспитуемыми подростками.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, трудновоспитуемые подростки, права личности, школьный психолог, профилактика правонарушений.

Дубчак Г.М.

СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОЇ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Стаття присвячена вивченню професійної стресостійкості як професійно значущої якості фахівців соціономічних професій. Здійснено аналіз основних підходів до вивчення стресостійкості, розкрито суть поняття, визначено структуру професійної стресостійкості.

Ключові слова: стрес, професійна стресостійкість, соціономічні професії.

Постановка проблеми. Модернізація системи вищої освіти України ставить високі вимоги до якості професійної підготовки майбутніх фахівців, їх компетентності і конкурентоздатності. В наш час зростання інтенсифікації праці, підвищення вимог до професійної відповідності фахівця при здійсненні професійної діяльності передбачають готовність і здатність людини долати стани напруження, повсякденні стресові ситуації. Причому, ряд професій є особливо вразливими до психологічного стресу і його наслідків. Такі високі вимоги